

Türkün zəfər tarixi

Bu gün türk tarixinin ən şərəfli səhifələrindən biri - Türkiyənin Zəfər bayramıdır. 1922-ci ilin bu günü Türkiyə Ordusu Mustafa Kamal Paşanın komandanlığı altında Qurtuluş savaşının taleyini həll edərək möhtəşəm bir zəfər qazanıb. Bu qələbə ilə ölkənin cənub-qərbi yunan işğalından azad edib.

Birinci Dünya müharibəsində Almaniyaya məğlubiyəti vaxtilə üç qitədə geniş ərazilərə malik olan Osmanlı İmperatorluğu üçün faciəli sonluqla nəticələndi. Hakimiyyətdə Ənvər-Tələt-Camal üçlüyünü əvəz etmiş Ə.İzzət paşa hökuməti 1918-ci il oktyabrın 30-da Mondrosda (Mudros) Antanta dövlətləri ilə barışıq imzalamağa məcbur oldu. Barışığın şərtlərinə görə, məğlub tərəf ordunu buraxmalı, hərbi gəmilərini, dəmir yollarını, poçt, teleqraf vasitələrini Antantaya təhvil verməli, bütün ərəb torpaqlarından qoşunlarını çıxarmalı idi...

1919-cu ilin əvvəlində ingilispərəst "Hürriyyət və İtilaf" partiyasının qalib gəlməsinin nəticəsi olaraq sultan VI Məhməd Vahidəddinin kürəkəni Fərid paşanı sədr-əzəm təyin etdi. Parlament sülh müqaviləsi imzalanana qədər buraxıldı. Tezliklə Antantanın hərbi donanması boğazları işğal etdi. İngilislər Mosulu və İskəndərunu (sonralar İskəndərunun işğalını fransızlar həyata keçirdilər); fransızlar Suriyanın şimalında geniş sərhəd zolağını, italyanlar isə cənub-qərbi Anadolunu və Konyaya qədər olan əraziləri işğal etdilər. 1919-cu il mayın 15-də isə Antantanın razılığı ilə yunan qoşunları İzmirdə daxil oldular. İzmirin işğalı ilə Qərbi Anadoluda Sami bəyin başçılığı altında Ayvalıq, Kazım Özalpın başçılığı ilə Berqama və Soma, Yürük Əli Əfəndinin rəhbərliyi ilə Aydın və Nazilli cəbhələri yaradıldı. Bu qüvvələrin yaranması sonralar "Kuvayi Milliyyə"nin (Milli qüvvələrin) formalaşmasında böyük rol oynadı.

Belə bir zamanda Osmanlı ordusunda sırası zabitdən generaladək hərbi yolu keçmiş Mustafa Kamal Paşa vətənin bu ağır günlərində Türkiyədə başlayan azadlıq hərəkatının öndəri oldu.

1919-cu il mayın 19-da İstanbul hökumətinin təyinatı ilə 9-cu ordunun ali baş komandanı kimi Samsuna gəlmiş M.Kamal bir daha geri qayıtmayaraq Anadoluda Milli Qurtuluş savaşının təşkilinə başladı. Bu zaman artıq Anadoluda müxtəlif cəmiyyətlər (Şərqi Frakiyanın Müdafiəsinin Osmanlı Cəmiyyəti, Şərqi Anadolunun Hüquqlarının Müdafiəsi

Cəmiyyəti və s.) fəaliyyət göstərirdi. Bunların arasında təslimçi ruhlu cəmiyyətlər də var idi. Ona görə də M.Kamal ilk növbədə Amasiyada cəbhə komandirlərinin gizli müşavirəsini keçirməyi qərara aldı. Müşavirədə qəbul edilən və bütün hərbi və mülki obyektlərə göndərilən məxfi təlimatda vətənin bütövlüyünün təhlükə altında olması və mübarizənin təşkili üçün tezliklə Sivasda milli konqresin keçirilməsinin zəruriliyi vurğulanırdı. İlk həzrlıq konqresi 1919-cu ilin 23 iyul - 7 avqustunda Ərzurumda toplandı. Bitlis, Ərzurum, Sivas və Trabzon vilayətlərindən toplanmış 54 nümayəndənin iştirak etdiyi Şərqi Vilayətlərinin Hüquqlarının Müdafiəsi Cəmiyyətinin konqresi ölkənin parçalanmasının qəbul ediləməz olduğunu özündə əks etdirən manifest və qətnamə qəbul etməklə yanaşı, başda M.Kamal olmaqla 9 nəfərdən ibarət Heyəti-Təmsiliyyəni seçdi. Lakin Heyəti-Təmsiliyyə Sivas konqresinə kimi bircə dəfə də toplanmadı. Buna baxmayaraq Ərzurum konqresi Sivasda keçiriləcək növbəti toplantının təşkilində və keçirilməsində böyük rol oynadı.

1920-ci il yanvarın 12-də İstanbulda Osmanlı parlamenti açıldı. Yanvarın 28-də parlament "Misaki-milli" (Milli and) qəbul etdi. O, Mondros barışığının imzalandığı anda mövcud olan sərhədlər daxilində ölkənin müstəqilliyini və bütövlüyünü, Türkiyənin maraqlı dövlətlərlə boğazlar haqqında sənəd imzalamağa hazır olduğunu bəyan etdi. Parlament özünü "doğrultmadığından" sultan onu buraxmaq və repressiyalara əl atmaq qərarına gəldi. 1920-ci il martın 16-da sultanın razılığı ilə ingilis qoşunları İstanbulu işğal etdilər. Tezliklə İstanbul və onun ətraf rayonlarında ingilis, fransız, italyan, yunan və amerikalılardan ibarət işğal qoşunlarının sayı 60 minə çatdı. Paytaxtda hərbi vəziyyət elan edildi. Parlament buraxıldı, dövlət idarələri işğalçıların nəzarəti altına keçdi. Müdaxiləçilərin təkidi ilə sədr-əzəm vəzifəsinə yenidən ingilispərəst Fərid paşa gətirildi. Şeyxülislam Anadolu hərəkatını qiyam, M.Kamal isə cani elan etdi və onun ölümü haqqında fitva verdi.

Rəsmi İstanbulun təslimçilik mövqeyi Heyəti-Təmsiliyyəni qəti qərar qəbul etməyə vadar etdi. Öncə müvəqqəti hökumət funksiyalarını öz üzərinə götürdü. Daha sonra 1920-ci ilin martında Ankarada Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) adlandırılan yeni parlament çağırılması haqqında qərar qəbul edildi.

23 aprel 1920-ci ildə Ankarada keçirilən birinci TBMM-ə toplanan deputatların 233-ü yeni seçilmişdir. 105-i isə nümayəndələr palatasının qovulmasından sonra İstanbuldan

gəlmişdir. Türk xalqının bütün təbəqələrinin nümayəndələrindən ibarət olan bu məclisdə milli azlıqların da nümayəndələri iştirak etdirdilər. M.Kamal böyük səs çoxluğu ilə məclisə sədr seçildi. TBMM özünü ölkənin yeganə qanuni hakimiyyəti elan etdi. 1920-ci il mayın 3-də TBMM M.Kamalin başçılığı ilə 11 nəfərdən ibarət hökumət seçdi. İcra funksiyaları bu hökumətə həvalə edildi.

Ankarada baş verən bu hadisələr sultan hökumətini və əcnəbi müdaxiləçiləri bərk narahat edirdi. Sultan hərəkatı beşiyində boğmaq üçün Ankaraya "Xilafət ordusunu" göndərdi. Ordu partizan dəstələri tərəfindən darmadağın edildi. Sultan hökuməti tərəfindən hərəkata qarşı təhrik edilən kürd qiyamları da yerlərdə tezliklə yatırıldı. Yaranmış vəziyyətdə Antanta dövlətləri Ankaraya qarşı açıq hərbi müdaxiləyə başladılar. Onlar canlı qüvvədə itkiləri azaltmaq məqsədilə Anadolu hərəkatına qarşı Yunanıstandan istifadə etdilər. Anadolunun "bölgüsündə" geniş ərazilər əldə edəcəyinə dair vədlər almış Yunanıstan 1920-ci ilin iyununda öz qoşunlarına İzmirdən hücumu keçməyə əmr verdi. Qısa bir zamanda yunan qoşunları Balıkesir və Bursanı, Şərqi Frakiya və Ədirnəni də işğal etdilər. Yunanlar qarşılıqlı çıxan bütün yaşayış məskənlərini xarabazara çevirərək Anadolunun içərilərinə doğru irəliləyirdilər.

Müttəfiqlər bu uğurlarını tez bir zamanda qanuniləşdirmək məqsədilə qalib dövlətlərlə Osmanlı dövləti arasında yekun sülh müqaviləsinin imzalanması üçün sultan hökumətinin nümayəndələrini Paris yaxınlığındakı Sevriş şəhərinə dəvət etdilər. Burada 1920-ci ilin avqustun 10-da bir tərəfdən əsas müttəfiq dövlətləri (Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Yaponiya, hətta daşnak Ermənistanı, Yunanıstan və s.), digər tərəfdən Türkiyə arasında sülh müqaviləsi imzalandı. Versal sistemi müqavilələrindən olan, 13 hissə və 433 bənddən ibarət müqavilənin şərtlərinə görə, Şərqi Frakiya, Ədirnə və İzmir Yunanıstana, Mosul İngiltərəyə, İsgəndərun və Suriya sərhədi boyunca geniş zolaq Fransaya verilir, boğazlar beynəlxalq idarənin nəzarətinə keçir, İstanbul şəhəri isə müqaviləni loyallaşdırmaq üçün yerinə yetirəcəyi təqdirdə Türkiyənin tərkibində saxlanılırdı. Anadolunun şərqində Türkiyə ilə daşnak Ermənistanının, habelə ayrılacaq kürd dövlətinin sərhədləri müvafiq olaraq ABŞ və ingilis-fransız-italyan xüsusi komissiyaları tərəfindən müəyyənləşdirilməli idi. Anadolunun qalan hissəsi, habelə Osmanlı imperatorluğunun tərkibində olmuş ərazilər Antanta dövlətlərinin təsir dairələrinə daxil edilirdi. Türkiyə Suriya, İraq, Fələstin və "müstəqil" Hicaz krallığını mandat ölkə kimi, Misir üzərində ingilis, Sudan üzərində Misir-İngiltərə kondominiumunu, Tunis, Mərakeş üzərində fransız protektoratlığını tanıyırdı. Türkiyənin tərkibində əməli olaraq Ankara ilə Qara dəniz arasında yerləşən kiçik ərazi zolağı qalırdı. Müqavilənin digər şərtlərinə görə, kapitulyasiya rejimi saxlanılmaqla, ölkədə Antanta dövlətlərinin maliyyə nəzarəti yaradılırdı.

Belə bir dövrdə türk milləti Mustafa Kamal Paşanın rəhbərliyi ilə Qurtuluş savaşına qalxdı. Xalq İstanbuldakı Sultan hakimiyyətinin imzaladığı təslimçi sənədi etirazla qarşıladı, Ankarada toplanan Türkiyə Böyük Millət Məclisi onu təsdiqləməkdən imtina etdi.

1921-ci ildə qalibiyyətə başa çatan Sakarya savaşını türk ordusunun bu əzmini nümayiş etdirdi. 1922-ci ilin avqustundakı "Böyük Taarruz" ("Böyük Hücum") zəfərinin təməli də Sakarya savaşında qoyuldu.

1922-ci il avqustun 26-da səhər tezdən türk qoşunları baş komandan Mustafa Kamal Paşanın əmri ilə düşmən üzərinə hücumu keçdi. İki gün içində yunan ordusunun beş diviziyası darmadağın edildi. 30 avqustda artıq yunan qoşunları müdafiə qabiliyyətini itirdi.

Əskişəhər və Afyonu tamamilə nəzarətə götürən türk hərbi birlikləri yunan qoşunlarını bütün cəbhə boyunca qovaraq sentyabrın 6-7-də Balıkesir və Aydınlı azad etdi, sentyabrın 9-da isə yunanların müdafiə xəttini yarıaraq İzmirə daxil oldu.

İki həftə içində türk ordusu 100 kilometr enində cəbhə boyunca 500-600 kilometr irəliləmiş, yunan qoşunlarının qalıqları Aralıq dənizinə çataraq gəmilərlə bölgəni tərk etməyə başlamışdılar. Bu zəfər naminə 13 min türk əsgər şəhid olmuşdu... 30 Avqust zəfəri türk xalqının və Türkiyənin tarixində yeni bir səhifə açdı. Bu zəfər sayəsində Sevriş sənədinin tarixi zibilliyinə atıldı. İrəlində bütün vətən torpağında suverenliyi bərqərar etmək missiyası dururdu. Bir il sonra, 1923-cü il oktyabrın 29-da Mustafa Kamal Paşa Türkiyə Cümhuriyyətini elan etdi.

Zəfər bayramı ilk dəfə 1923-cü il avqustun 30-da Afyonqarahisar, Ankara və İzmirdə qeyd edildi. Rəsmi olaraq Zəfər bayramı 1936-cı ilin may ayında elan olundu.

Keçən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində türk dünyasının ulu öndərlərindən olan M.K.Atatürk yazmışdır: "Amerika, Avropa və bütün sivilizasiya dünyası bilməlidir ki, türk xalqı hər bir sivilizasiyalı və qabiliyyətli millət kimi, qeyd-şərtsiz azad və müstəqil yaşamağa qərar veribdir. Bu haqlı qərarı pozmağa yönələn hər bir qüvvə Türkiyənin əbədi düşməni kimi qalacaqdır. Bu barədə insanlıq və sivilizasiya aləminin təmiz vicdanı, şübhəsiz Türkiyə ilə yekdildir". Türkiyə millətinin siyasi müstəqillik, siyasi varlıq uğrunda mübarizəsi, ümumiyyətlə, bəşər tarixinin ən şərəfli səhifələrindəndir.

Bu gün qardaş Türkiyə özünün inkişaf dövrünü yaşayır. Dünya siyasi masasında ciddi söz sahibidir. İqtisadi və hərbi qüdrəti ilə dünyanın böyük dövlətlərini belə təəcübləndirir. Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri isə dünyada dostluğun və qardaşlığın rəmzinə çevrilib. Ulu Öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, "Bir millət, iki dövlət" ik. Uğurumuz da, sevincimiz də, kədərimiz də, düşmənlərimiz də birdir. Zəfər günün mübarək olsun, Böyük Türkiyə.

*Elşən QƏNİYEV,
"Azərbaycan"*